

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.069>

УДК 811.161.2'42 + 811.163.41'42 + 929.55(477+497.11)

Миленка Костич,

аспірантка, ORCID 0000-0003-1476-6763,
філолошки факултет, Белградски универзитет

Студентски трг, 3, 11000 м. Белград, Србија

e-mail: milenkakostic933@gmail.com

СТРУКТУРА НАДГРОБНИХ НАТПИСА НА СЕОСКИМ НЕКРОПОЛАМА УКРАЈИНЕ И СРБИЈЕ ¹

У раду су на основу прикупљене грађе на територији Србије и Украјине проанализиране особине структуре надгробних натписа на сеоским некрополама. Грађа је анализирана из лингвистичке перспективе са циљем да се опише и систематизује корпус епитафа у српском и украјинском језику. На основу прикупљене грађе издвојене су опште и посебне карактеристике структуре епитафа на српском и украјинском језику. Анализа је показала да је разноликост епитафа на сеоским гробљима велика како на српском, тако и на украјинском језику.

Кључне речи: епитаф, структура, српски језик, украјински језик.

Савременим истраживањима гробља и епитафа баве се различите дисциплине: разне историографске гране (археологија, епиграфика, историја уметности), социологија, пејзажна архитектура, танатологија, фолклористика, антропологија и лингвистика [3, с. 43]. У овом истраживању акценат је на анализи структуре надгробних натписа на сеоским некрополама у Украјини и Србији. Корпус истраживања чини 128 епитафа прикупљених на територији Србије и 112 епитафа прикупљених на територији Украјине.

Обичаји подизања споменика и писања епитафа у Србији и Украјини веома су стари. Иако се о првим епитафима може говорити

---

¹ Овај рад је део већег истраживања, мастер рада под називом Дискурс анализа епитафа у српском и украјинском језику.

још од времена Старе Грчке, код Срба се о споменицима и натписима на њима говори од средњег века [2, с. 9–11]. Епитаф (грч. επιτάφιος епитафос «погребна беседа» од еπι епи «изнад» и τάφος тафос «гроб») је кратак текст у част преминуле особе. Строго говорећи, епитаф се односи на текст који је уписан на споменик или плочу, али се може такође користити и у фигуративном значењу. Епитаф је могао да напише и сам човек пре своје смрти, а са друге стране епитафе пишу и састављају они који су одговорни за сахрану, то су углавном или родбина или блиски познаници покојника. Као такав епитаф представља неодвојиви део свести и културе једног народа, он одражава мисли и слику поимања смрти и вечног живота.

Данас је на некрополама подједнако раширен обичај подизања мермерних споменика, али епитафи нису свуда и у истој мери заступљени. Најпре пада у очи то да на свакој некрополи највише има споменика без епитафа. Ипак, на сеоским гробљима у Србији то није случај. У очи, наиме, пада велика количина текста исписаног на споменику (86/128), док је у Украјини ситуација другачија (63/112²). Док само подизање споменика као трајног обележја места «вечне куће» преминулог представља моралну обавезу, исписивање епитафа у том смислу није обавезно. Он је факултативни елемент споменика и ствар слободног избора. Стога текст надгробног натписа може бити минималан, кратак и садржати само основне податке о преминулом – име, презиме, датум рођења и датум смрти. Датум рођења и датум смрти може бити потпун – дан, месец, година у украјинској средини или само година рођења и година смрти у српској средини. У српским селима постоји обичај пописивања епитафа именима покојникове родбине. На питање зашто епитафе потписују својим именима од мештана села Пилица и Пепељ у Западној Србији³ добијали смо сличне одговоре. Наиме, у селу свака кућа

---

² Овај начин навођења бројева означава да се чињенца о којој се говори потврђује у 63 примера од 112, који су укупно прикупљени на том језику. У даљем тексту бројке ће се наводити на исти начин.

³ Упитник је спроведен на 40 мештана узраста од 30–68 година током 12–13. маја 2018. године.

или породица са истим презименом имају своје место за сахрањивање и када неко посети то гробље данас или за много година из наведених имена и родбинских односа може да се закључи ко је потомцима шта, какви су родбински односи, а то је истовремено један од начина да се не заборави ко су били преци. С друге стране, у украјинском дискурсу није уобичајено потписивати епитафе. Такви потписи су лишени властитих имена: *Твої батьки! Діти, внуки, правнуки! Від дружини, дітей, онуків! Дружина, діти, онуки!* (38/112). Уместо потписа украјински епитафи садрже фразу *Вічна пам'ять!* (46/112). Оно што је карактеристично за украјински дискурс, а што не налазимо у српском јесте уводна фаза *Тут спочиває...* у којој се смрт метафорично представља као одмор. Концепт одмора је веома важан у овом случају. То може да значи да је живот тежак, да је испуњен напорним радом, да човек умире када се умори, смрт је у том случају спасење. Реч *умор* поред уобичајеног значења има и значење *самрт*, тј. *на умору* значи *на самрти* [5, с. 465–467]. Са друге стране, еуфемизам *почива/спочиває* може бити употребљен ради ублажавања покојникове смрти чиме је на врло уздржан начин приказан емотивни однос чланова породице према преминулом. На сеоским српским некрополама не налазимо епитафе који нису потписани, те је тај елемент овде неизоставан. У Србији је некада било незамисливо да се дочека старост, а да се не обезбеди све за сахрану. Таква појава је честа и данас, тако да на гробљима можемо видети споменике са фотографијама и годинама рођења где недостаје само датум смрти, те је потпис изражен реченицом *Споменик подиже себи за живота*. Потписи у српској сеоској средини могу бити изражени на следеће начине:

1. *Спомен/споменик подижу син (+име), ћерка (+име), унуци (+имена)*. У 62 случаја од 128 срећемо овај потпис. Реч *спомен* остала је иза нас, њу срећемо на споменицима из 19. и 20. века. Према нашем узорку она данас није више у употреби. Тумачење назива спомен потиче од латинске речи *memoria* и представља сећање на неког, предмет који изазива успомену, помен на неког. Реч *споменик* има исто то значење, али је маркирана тиме што је њено примарно значење уметнички обликован објекат чија је функција

да јавно подсећа на неки догађај из историје или неку историјску личност. Временом су људи почели масовно користити ову реч у значењу речи *спомен*.

2. *Ожалошћени синови (+имена), снаје (+имена), унуци (+имена)*. Родбински односи се мењају у зависности од тога ко је ожалошћени (29/128). Под лексемом ожалошћени имамо истовремено и оне који подижу споменик и оне који су у жалости за преминулим, с тим што се у овом случају инсистира на тежини губитка драге особе.

3. *Твоји најмилији (+имена) (23/128)* Потписи одражавају однос према покојнику, а то су у већини случајева поштовање и љубав. Натпис потписују најмилији, што значи да су изузети они који не желе покојнику добро. *Најмилији* је поименичени збирни придев који представља све оне који воле и поштују преминулу особу, они који су јој за живота били најдражи, али не мора значити да је то породица, већ много шире – пријатељи, познаници. У украјинском корпусу нешто слично представља потпис *Рідні*, што би значило да ту нема места ни за кога ко је ван породице, нема онога ко није у крвном сродству, то су они који су најближи што сведочи о томе да Украјинци у овом случају воле да се ограниче на оно што припада породици.

4. *Неутешни родитељи, Брат, Сестра* итд.

5. Наилазимо на потписе који садрже само имена/надимке: *Немања и Наташа; Мома и Твој Чуперак*. Ова два јединствена потписа повезана су са претходним садржајем епитафа, у првом случају: *Био си за нас и остао/ најбољи деда на свету* где ми знамо непосредно из епитафа да су Немања и Наташа унуци преминулом, а у другом случају: *Тато – хвала ти за сву љубав, доброту / и срећне дане у нашим животима. Волимо те*. где потпис стављају деца, и то не правим именима већ надимцима по којима их је знао њихов отац – *Мома и Чуперак*.

6. Епитафи који садрже више потписа такође су карактеристични за сеоску средину и њих налазимо на споменицима младих људи или деце. Тако, један од таквих споменика има потписе: *Вечно захвална «твоја деца» Никола, Филип и Ана. и Твој брат Александар, а други споменик: Споменик подижу: тата Миломир, мајка Бранка, брат Зоран, чико Ацо и тетка Светлана, деда Симо и баба Божидарка. и Твоји другари из VI/3.*

7. С поштовањем, деца (+имена). Епистоларна форма епитафа такође је присутна, где можемо наћи форму обраћања: *Драги тата/ Драга мама*, кратак текст – посвету *Никада те нећемо заборавити* и наведени потпис који указује на традицију поштовања родитеља.

Као што смо навели у претходним пасусима – неизоставни делови сваког епитафа су: име, презиме преминулог, датум рођења и датум смрти и потпис онога ко пише епитаф, односно подиже споменик. Осим неизоставних делова, сеоски епитафи могу садржати најразличитије податке из покојниковог живота, начин смрти, изражавање туге за најмилијима. Епитафи могу бити написани и у прози и у стиху, при чему се стихови и прозне реченице могу наћи на разне начине комбиновани у истом тексту [7, с. 14]. Према садржају епитафа сеоских средина на српском и украјинском језику можемо издвојити 5 група које се разликују према главним мотивима:

1. Мотив описивања преминулог, издвајања његових особина и врлина: срп. *Твоја племенитост и љубав/остаће вечно у нашим срцима.; Живот са тобом био је кратак/ са пуно љубави са пуно бола/ бол ће престати али ће љубав вечно остати.; Твој животни пут/ беше прекратак, али/ доброта, ведрина/ и жеља да сваком /помогнеш учиниће/ да сећање на тебе/ никад не избледи.;* укр. *Все було в ньому – душа, талант, краса, / Іскрилось все для нас, як світла мрія.; Коханий, милий, дорогий./ Життя без тебе зупинилось... І замість сонця – дощ іде сумний/ І серце не змирилось.*

Овај мотив је веома раширен, инсистира се на особинама преминулих више у српском корпусу, али када је село у питању и у украјинском се шире примењује. Потреба да се заједница путем епитафа обавести о томе какав је био преминули довела је до тога да мотив жалости и туге остане у другом плану: срп. *Постоје очи које стално плачу за тобом /срце које стално јеца и огромна празнина/ коју нико не може да попуни осим тебе/ нека те у вечном миру прати наша љубав/јача од заорава.* укр. *Ти нас покинув дуже рано / В житті немає ворота / І кров з невидимої рани / Буде текти усе життя.*

2. Мотив изражавања емотивног стања и односа према умрлима: срп. *Поносни смо што смо те имали / и захвални за све што си нам пружио.;* *Речима се не може описати / колико недостајеш твојим*

најмилијим.; Вољени сине/ претешко је живети без тебе,/ срца рањеног, душе искидане./А бол и туга за тобом су вечни./ Бескрајно те волимо; укр. Біль серце стискає / Гірко плаче душа / Важчого горя немає / Як втрата твого життя.

3. Мотив преузимања готових фраза из Светог Писма и молитви: срп. *Бог нам је уточиште и сила. (Псалам 46); У блаженом уснућу /подај вечни покој Господе/ уснулом рабу свом Ненаду/ и учини му вечни помен; (молитва за упокојење) укр. В руки твої, Господи, Віддаю дух мій.; Пом'яни мене, Господи, у царствії твоїм.;*

Ова четири мотива су основна и заједничка за оба језика и за обе сеоске средине. Налазимо их у различитим варијантама у обе средине. Осим тога, за српску средину карактеристични су:

4. Мотив и склоност да се наводи узрок смрти кад год је реч о несрећном случају за који се неко или нешто окривљује: *Хеј похлепна Дрино хладна,/ што га узе овако млада да/ у тами сада труне/ с најмилијима/ да не буде! Косицу твоју плаву,/ ветар не милује више,/ због туђе кривице.; Једног јутра тек се зора свила/ младог су га кола прегазила.*

Овај мотив веома се често среће, синтагме које га одликују: *одное га Бог, отишао је млад, узео га Бог, утопила га река, кола га прегазила.*

5. Мотив приказивања смрти као зле силе и судбине која узима животе који више не налазимо у украјинским сеоским срединама. Овај мотив присутан је због непостојања правог узрока. Ако не постоји директни кривац, народ окривљује судбину (судбина је тако хтела, не можеш побећи од судбине) или све препушта њој (нпр. узео Бог, помири се с тим).

Проклета судбино,/ зашто нас одвоји од вољене Марине.; Утеше нема, заборав не постоји/ кад судбина узме оног / који се бескрајно воли; Сунце јарко пусти зрак,/ мене младу прекри мрак./Младости се не наносих сву родбину ражалостих./ Збогом фамилијо моја мила/ судбина је своје учинила.;Смрт те прерано отргну од нас,/ али ти ћеш вечно остати у нашем срцу.; Судбина је била јача/ од твоје младости/али није од љубави/ и бола који у срцу/ носимо за тобом.; За гроб овај нико нек не пита / на спомену слова нек прочита./ Златна слова казаће му смело/ у гробу је једно младо тело./ Младо тело из

младости ране/ што нестале као цвет са гране./ Та јој пуста судбина засмета/ однесе је са овога света.

Српску и украјинску сеоску средину везују епитафи са четири различита мотива – мотив описивања преминулог, издвајања његових особина и врлина, мотив жалости и туге, мотив изражавања емотивног стања и односа према умрлима, мотив преузимања готових фраза из Светог Писма и молитви. У српској средини налазимо још два веома типична мотива, а то су: мотив и склоност да се наводи узрок смрти кад год је реч о несрећном случају за који се неко или нешто окривљује и мотив приказивања смрти као зле силе, судбине која узима животе који више не налазимо у украјинским сеоским срединама. Мотив описивања узрока смрти и навођење онога ко је крив чини српски корпус специфичним. Људи су умирали од болести, па су се обраћали тим нечистим силама као живим. Кад нису умирали од болести, умирали су од туђе руке. Управо зато се и појављује мотив кривца на споменицима. За смрт је увек неко одговоран, а то значи да је постојао довољан број насилних убистава да би се тако нешто развило.

Као што можемо видети из овог кратког прегледа разноликост структуре епитафа на сеоским гробљима велика је и у српском и украјинском језику. Два корпуса су слична, имају више сличности него разлика што нам опет говори о особинама и веровањима два народа, о њиховим размишљањима о животу и смрти, као и ономе шта долази после смрти. Стандардни карактер већине натписа и њихово понављање дају нам за право да их посматрамо као део народне књижевности која заслужује пажњу научника и истраживача.

Предмет истраживања ширег рада у чијим оквири је настао овај чланак је дискурс епитафа у српском и украјинском језику. Епитафи представљају неодвојиви део свести и културе једног народа, они одражавају мисли и слику поимања смрти и вечног живота, стога су и истраживања епитафа веома занимљива и свестрана. Тако се овај рад може посматрати и као допринос проучавању језичке слике света Украјинаца и Срба.

Даља контрастивна истраживања епитафа у Србији и Украјини могла би се усмерити на анализу епитафа из угла проучавања проме-

не у жанру са временом, као и на социолингвистика истраживања заснована на анкетирању са циљем разоткривања значаја и места епитафа у култури оба народа.

Список використаних джерел

1. *Bajić S.* Погребни обичаји и надгробни споменици сеоског становништва у Семберји // Зборник радова Етнографског института. – 1979. – № 9. – С. 321–359.
2. *Ђуричић М.* Епиграми, епитафи, епиграфи – Београд : Просвета, 1962. – 210 с.
3. *Сикимић Б.* Језички пејзаж Карашевака: надгробни споменици // Фолклористика. – 2016. – С. 43–63.
4. *Сикимић Б.* Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари/Плаћани у Србији / Номаћи М. // Јужнословенски филолог. – 2016. – С. 213–227. <https://doi.org/10.2298/JFI1602007S>
5. *Скок П.* Етимологијски речник хрватскога или српскога језика – Загреб : Огњен прича, 1971. – С. 465–467.
6. *Чоловић И.* Дивља књижевност: етнолингвистичко проучавање паралитературе – Београд : Полит , 1984. – 291 с.
7. *Чоловић И.* Књижевност на гробљу. Збирка нових епитафа – Београд : Народна књига, 1983. – 154 с.

References

1. Bajić, S. (1979). Pogrebni običaji i nadgrobni spomenici seoskog stanovništva u Semberiji [Funeral customs and tombstones of the rural population in Semberija]. *Zbornik radova Etnografskog instituta-Proceedings of the Ethnographic Institute*, 9, 321-359. [In Serbian].
2. Ђуричић, М. (1962). Epigrama, epitafi, epigrafi [Epigrams, epitaphs, epigraphs]. Belgrade: Prosveta. [In Serbian].
3. Sikimić, B. (2016). Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici [The linguistic landscape of Karashevak: tombstones]. *Folkloristika-Folklore studies*, no.1/2, pp. 43-63 [in Serbian].
4. Sikimić, B. (2016). Jezički pejzaž memorijalnog prostora višejezičnih zajednica: Banatski Bugari/Plaćani u Srbiji [Linguistic landscape of memorial spaces in multinational communities: The case of Banat Bulgarians in Serbia]. *Southern Slavic philologist-Južnoslovenski filolog*. 72, 213-227. [In Serbian]. <https://doi.org/10.2298/JFI1602007S>
5. Skok, P. (1971). Etymological dictionary of the Croatian or Serbian language. Zagreb: Ognjen prica. [In Serbo-Croatian].

6. Čolović, I. (1984). Divlja književnost: etnolingvističko proučavanje paraliterature [Wild literature: Ethnolinguistic study of paraliterature]. Belgrade: Nolit. [In Serbian].

7. Čolović, I. (1983). Knjizevnost na groblju. Zbirka novih epitafa [Literature in the cemetery. A collection of new epitaphs Beograd]. Belgrade: Narodna knjiga. [In Serbian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

Milena Kostic,

postgraduate student, ORCID 0000-0003-1476-6763,

Faculty of Philology, University of Belgrade

3, Studentski trg, Belgrade, 11000 Serbia

e-mail: milenkakostic933@gmail.com

**The Structure of Tombstone Inscriptions
on Ukraine and Serbia Rural Necropolises**

The paper presents an analysis of structure of epitaphs in rural necropolises based on corpus from Serbia and Ukraine. The inscriptions are analyzed from a linguistic perspective with the main aim to describe and systematize corpus of epitaphs in both Serbian and Ukrainian languages. General and special features of epitaph structures in both languages are distinguished based on the corpus.

Among the motives of epitaphs in Serbian and Ukrainian rural areas four are common – a motive to describe a deceased, his qualities and virtues, a motive to express grief and sorrow, a motive to show emotional state and attitude towards the deceased and a motive to take quotes from Holy Scripture and prayers. In Serbian areas, we find two more very typical motives which we do not find in Ukrainian rural areas: a motive to blame someone or something and a tendency to state the cause of death in case of death by an accident, and a motive to portray death as an evil force, a fate that takes lives. A motive to describe a cause of death and naming the guilty one makes the Serbian corpus specific. From this brief overview, we can see the diversity of the epitaph structure in rural cemeteries in both Serbia and Ukraine.

The two corpuses are similar, they have a lot in common and tell us about the characteristics and beliefs of the two people and their views on life and death, as well as on what comes after death. The standard character of most of the inscrip-

tions and their repetition gives us the right to see them as a part of folk literature that deserves the attention of scholars and researchers.

Epitaphs are an inseparable part of nation culture, they reflect people identity, their thoughts and the image of the notion of death and eternal life, therefore epitaphs study is very interesting and versatile.

Keywords: epitaph, structures, Serbian language, Ukrainian language.

Структура надгробних написів на сільських некрополях України та Сербії

У статті на основі матеріалу зібраного на території Сербії та України проаналізовано особливості структури надгробних написів на сільських некрополях. Матеріал проаналізований з лінгвістичної точки зору з метою систематизувати корпус епітафій на сербській та українській мовах. На основі зібраного матеріалу відокремлено загальні та особливі характеристики структури епітафій на сербській та українській мовах. Аналіз показав, що різноманітність епітафій на сільських кладовищах є великою як на сербській, так і на українській мовах.

Ключові слова: епітафія, структура, сербська мова, українська мова.